

Н. В. Пильгун,
кандидат юридичних наук,
Є. В. Бородін,
студент
І. О. Присяжнюк,
студентка

ДОСУДОВЕ СЛІДСТВО ЯК ОСНОВНА ФОРМА РОЗСЛІДУВАННЯ: ПИТАННЯ РЕФОРМУВАННЯ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Розкривається сутність досудового слідства як форми досудового розслідування, аналізуються особливості нового Кримінально-процесуального кодексу України, відзначено його позитивні та негативні сторони.

Ключові слова: досудове слідство, досудове розслідування, дізнання, слідчий, прокурор, суд, кримінальне провадження, правосуддя.

Проголошення України правовою державою дозволяє констатувати, що принцип поділу державної влади на законодавчу, виконавчу та судову стає головним стрижнем функціонування як державного організму в цілому, так і всіх його складових, зокрема, – кримінального процесу. Це положення повертає до життя питання про відокремлення досудового слідства від адміністративної влади з метою забезпечення реальної незалежності слідчого. І ця проблема дійсно викликає сьогодні бурхливі суперечки, що зводяться до обговорення і місця слідчого апарату в системі державних органів, і тих процесуальних функцій, що мають бути покладені на слідчого. Двадцять років національна юридична система перебуває в стані «постійного реформування», робить розбудовуючі кроки та помилки, залишаючись не визначеною в основному векторі свого розвитку [8, с. 187].

Проблемами в сфері реформування кримінально-процесуального законодавства, зокрема й удосконаленню провадження досудового слідства, займалися такі вчені: О. В. Баулін, Я. І. Баршев, В. І. Галаган, К. Ф. Гуценко, Ю. В. Дерішев, А. Я. Дубинський, Н. С. Карпов, О. Р. Михайленко, М. М. Михеєнко, М. А. Погорецький, Б. В. Романюк, Р. Ю. Савонюк, В. М. Тертишник, Л. Д. Удалова та ін.

На даний час відбуваються зміни в кримінально-процесуальному законодавстві. Зокрема, 14.05.2012 р. Президентом України підписано новий Кримінально-процесуальний кодекс України, відзначивши, що тепер необхіден час для того, щоб він був імплементований. При

цьому президент висловив надію, що скоро КПК почне діяти.

Прийняття нового Кримінального процесуального кодексу породило численні його оцінки з боку юристів, політиків, експертів, представників іноземних держав та міжнародних організацій. Це й зрозуміло, оскільки кодекс такого роду за визначенням є епохальним законом, здатним істотно вплинути як на стан правової системи, так і функціонування кримінальної «політики» в Україні. Спектр оцінок нового КПК надзвичайно широкий – від повного схвалення до повного несприйняття.

Одні вважають, що новий КПК забезпечить неупередженість та об'єктивність досудового розслідування і судового розгляду кримінальних справ, належне дотримання прав людини у кримінальному процесі, дасть більше можливостей для винесення справедливих судових рішень. Інші ж вбачають у ньому загрозу для прав та свобод людини, справедливого правосуддя, правової держави. При цьому категоричні висновки нерідко формулюються на підставі аналізу лише однієї чи кількох новел, що саме собою робить оцінку не повною, не точною і не об'єктивною [4, с. 12].

Тому, лише проаналізувавши всі позитивні та негативні аспекти нововведень, можна робити висновки про те як він вплине в майбутньому на якість правосуддя в Україні.

Досудове слідство є основною формою попереднього розслідування, яка являє собою врегульовану нормами кримінально-процесуального закону діяльність слідчого, пов'язану із збиранням, перевіркою та оцінкою

доказів з метою всебічного, повного і об'єктивного встановлення події злочину, винності конкретних осіб у скоєнні злочину та інших обставин, які мають значення для правильного вирішення кримінальної справи.

Досудове слідство покликане вирішити або створити умови для подальшого вирішення судом найважливішого завдання – забезпечення справедливості та всіх інших завдань кримінального процесу.

Чинне кримінально-процесуальне законодавство виділяє дві форми досудового розслідування – дізнання та досудове слідство. Замість «традиційного досудового слідства» новим КПК пропонується об'єднання «існуючого дізнання і досудового слідства» в єдину за своїм змістом процедуру досудового розслідування, яке полягатиме у гласному та негласному зборі й фіксації фактичних даних про обставини діяння, необхідних для доведення обвинувачення в суді й буде позбавлене зайвої формалізації. Таким чином, уся оперативно-розшукова та слідча діяльність здійснюватимуться в рамках єдиного процесу розслідування, а всі процесуальні дії (оперативно-розшукові, слідчі) будуть проводитись лише після початку кримінального провадження у справі [7, с. 147].

Частина Європейської системи кримінальної юстиції також фактично повністю відмовилися від досудового слідства у його «класичному» розумінні. Специфікою кримінального процесу цих держав є те, що досудове провадження за кримінально-процесуальним законодавством в основному проводиться у формі поліцейсько-прокурорського дізнання, головна ж роль у встановленні обставин вчинення кримінального діяння відводиться судовому слідству (яке проходить з суворим дотриманням принципу змагальності сторін та «реальної» участі судді (суду) у слідчих діях) [10, с. 58].

Так, ст. 215 нового КПК визначає, що досудове розслідування злочинів відбувається у формі досудового слідства, а кримінальних проступків – у формі дізнання в порядку, передбаченому цим Кодексом.

Відповідно до діючого законодавства органи досудового слідства діють у прокуратурі, органах внутрішніх справ, податковій міліції і органах безпеки. Новий КПК виключає з цього переліку слідчих прокуратури. Це пояснюється тим, що здійснення прокурором нагляду за законністю досудового слідства не сумісне з ад-

міністративним підпорядкуванням йому слідчих, які безпосередньо знаходяться в його веденні. Є всі підстави вважати, що відомче відокремлення провадження досудового слідства від функцій прокурорського нагляду буде сприяти підвищенню відповідальності в цій сфері та об'єктивності такого нагляду. Разом з тим це створить додаткові гарантії законності розслідування та розгляду справ в суді.

Права і обов'язки слідчих різних відомств при провадженні у конкретній кримінальній справі однакові. Належність слідчого до того чи іншого відомства не впливає на його процесуальне становище. КПК наділяє всіх слідчих однаковим обсягом процесуальних повноважень.

Слідчий, виступаючи самостійним суб'єктом провадження слідства, керується внутрішнім переконанням та вимогами закону при дослідженні обставин справи, самостійно приймає всі рішення щодо спрямування слідства та провадження процесуальних дій і несе повну відповідальність за їх законне і своєчасне виконання. Виняток складають спеціально зазначені в законі випадки, коли рішення слідчого повинні бути санкціоновані або затверджені прокурором або коли для їх реалізації передбачене одержання згоди від суду (судді).

Про обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту слідчий вносить подання до суду за згодою прокурора і надалі — про продовження строків тримання під вартою, про обшук, огляд житла чи іншого володіння особи або про примусову виїмку із житла чи іншого володіння особи слідчий також вносить подання до суду за погодженням з прокурором; за погодженням з прокурором він звертається з поданням до апеляційного суду про накладення арешту на кореспонденцію чи про зняття інформації з каналів зв'язку.

Судовий контроль, прокурорський нагляд та відомчий процесуальний контроль не обмежують процесуальну самостійність слідчого, а є додатковими засобами забезпечення законності його діяльності та гарантією дотримання процесуальних прав учасників досудового слідства.

Автори нового КПК зобов'язали слідчого застосовувати всі передбачені законом заходи для забезпечення ефективності досудового розслідування та поклали відповідальність за законність та своєчасність процесуальних дій. І це за умови, що його повністю підпорядковано прокурору, який, відповідно до ч. 2 ст. 36 «здійс-

нюючи нагляд за додержанням законів при проведенні досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням» має досить широкі повноваження, проте за якість, повноту та ефективність розслідування не відповідає.

Разом з тим такі обмеження процесуальної самостійності слідчого прокурором викликають занепокоєння, оскільки саме слідчий повинен самостійно порушувати кримінальну справу, проводити досудове слідство, формувати кримінальну справу, пред'являти обвинувачення і направляти її до суду.

Процесуальна незалежність і самостійність слідчого як найважливіші гарантії його об'єктивності фактично скасовуються, оскільки усі без винятку вказівки прокурора, під загрозою відповідальності, стають для нього обов'язковими для виконання, навіть якщо їх зміст суперечить його внутрішньому переконанню [9, с. 57].

Слідчий по розслідуваних ним справах вправі давати органам дізнання доручення і вказівки щодо провадження розшукових та слідчих дій і вимагати від органів дізнання допомоги при провадженні окремих слідчих дій. Такі доручення і вказівки слідчого є для органів дізнання обов'язковими, при цьому він вправі вказати строк для їх виконання або навіть конкретну дату проведення конкретних слідчих дій (у разі, наприклад, проведення одночасних обшуків у співучасників злочину).

Доручення і вказівки органам дізнання можуть бути викладені як у письмовій формі, так і в усній (наприклад, під час проведення огляду місця події).

У справах, в яких досудове слідство є обов'язковим, слідчий вправі в будь-який момент приступити до провадження досудового слідства, не чекаючи виконання органами дізнання дій, передбачених ст. 104 КПК.

Вимагає вирішення й проблема повернення кримінальних справ на додаткове розслідування. Нині таке право мають і прокурор, і суд. Цей інститут, як відомо, часто по-суті є альтернативою виправдувальному вироку в судах.

Нині інститут повернення судом кримінальної справи на додаткове розслідування фактично є перепорою на шляху застосування основних засад судочинства — про доступ громадян до правосуддя і розумні строки його здійснення. Наслідки існування цього інституту бувають

надзвичайно негативними (так, наприклад, досить часто довготривалість досудового слідства і судового розгляду й відповідно — тримання обвинуваченого чи підсудного під вартою, зумовлена поверненням справи на додаткове розслідування) [5, с. 2–7.].

Новий КПК виключає можливість повернення справи на додаткове розслідування, що може значно скоротити час досудового слідства та судового розгляду справи.

Також законодавчою новелою є скасування стадії порушення кримінальної справи. Щойно правоохоронці отримують заяву про злочин (або самі його виявлять) і внесуть інформацію про це до Єдиного реєстру досудових розслідувань, як почнеться розслідування, без процедури порушення справи.

Пропонується також змінити строки досудового розслідування. Чинний КПК України встановлює, що досудове слідство повинно бути закінчено протягом двох місяців. Новий КПК визначає, що досудове розслідування повинно бути закінчено:

- 1) протягом одного місяця з дня повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального проступку;
- 2) протягом двох місяців з дня повідомлення особі про підозру у вчиненні злочину.

Продовження строку досудового слідства залежить від тяжкості вчиненого злочину.

Цим удосконалюються відмінні одне від одного провадження щодо злочинів та «кримінальних проступків» (розслідування нетяжких злочинів необхідно провадити за прискореними процедурами без необхідності, як правило, застосування запобіжного заходу у вигляді тримання особи під вартою). Не обґрунтовує економічно й процесуально проведення багатомісячного досудового слідства по справах, які не становлять особливої складності.

Окрім того, вводиться кримінальне провадження на підставі угод. Передбачена можливість укладення угоди між прокурором і обвинуваченим про визнання провини та угоди про примирення між потерпілим і обвинуваченим, що дозволить скоротити час кримінального провадження, оскільки відразу після досягнення угоди провадження невідкладно направляється до суду для його затвердження.

Позитивним в цьому є те, що це поширена у світі практика, що дозволяє значно скоротити час досудового слідства та судового розгляду.

Проте, не зовсім зрозуміло, в яких категоріях справ можуть укладатися такі угоди. Критерії їх укладання та обставини, які при цьому бере до уваги прокурор, забезпечують надзвичайно широкі повноваження прокурора в зазначеному питанні, надаючи йому надто широкі можливості для вирішення питання на власний розсуд [6, с. 11].

А. Пойда зазначає, що у новому КПК закладена філософія дебюрократизації процесу та підвищення його оперативності. Забезпечувати досягнення відповідного результату має: скасування необхідності винесення безлічі формальних та зайвих процесуальних документів, запровадження концепції розумних строків, об'єднання нині відокремлених стадій дізнання та досудового слідства в одну стадію — досудове розслідування, автоматичне набуття особою статусу потерпілого та можливості користуватися процесуальними правами відразу після подання заяви про злочин без необхідності отримувати дозвіл слідчого у формі постанови, розширення судового контролю на стадії досудового розслідування, запровадження спрощеного порядку провадження щодо кримінальних проступків, суттєве розширення та вдосконалення провадження у формі приватного обвинувачення, позбавлення судів першої інстанції повноважень визначати подальшу долю апеляційних скарг, запровадження широкого застосування технічних засобів фіксування провадження, надання при дотриманні певних умов можливості здійснювати виклики учасників провадження електронною поштою [3, с. 10].

Отже, питання кардинальної перебудови системи кримінальної судочинства є вкрай важливими та потребують вирішення шляхом поступового й обґрунтованого удосконалення правової бази держави, приведення її у відповідність з міжнародними зобов'язаннями України та такими фундаментальними принципами кримінального судочинства як змагальність, рівність і презумпція невинуватості. Безперечно, усе це сприятиме захисту прав та свобод людини, оскільки істотно знизить ризик можливих зловживань у сфері досудового провадження.

Звичайно, очевидним є, що на перших порах не вдасться уникнути певних складнощів у застосуванні його норм. Вони, безсумнівно, будуть, оскільки система кримінального судочинства має повністю оновитись, а це вимагає напруження нової практики, оновлення методів

правозастосування, перегляду підходів до роботи правоохоронців, адвокатів і суду. Та й обсяг і складність самого нового КПК, безсумнівно, може зумовити певні недоліки нормативного матеріалу. Проте це – нюанси, які завжди супроводжують оновлення законодавства подібного масштабу і, безперечно, ці проблеми є вирішуваними.

Оптимізм щодо функціонування нової системи кримінального судочинства ґрунтується на величезній роботі, проведеній під час підготовки проекту, а також на висновках авторитетних експертів Ради Європи, які двічі аналізували поданий до парламенту документ і високо оцінили його [3, с. 10].

Література

1. Кримінально-процесуальний кодекс України від 28. 12. 1960 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1961. – № 2. – Ст. 15
2. Проект Кримінально-процесуального кодексу України [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?pf3511=42312
3. А. Пойда. Проект нового КПК буде системою за принципом ніпеля // Закон і бізнес. – 2012. – № 8 (1047). – С. 10
4. М. Мельник. Об'єктивну оцінку новому КПК дасть його застосування // Дзеркало тижня. – 2012. – № 16. – С. 12-13
5. Маляренко В. Т. Щодо повернення судом кримінальної справи на додаткове розслідування та прокурору / В. Т. Маляренко // Вісник Верховного Суду України. – 2004. – № 6 (46) – С. 159-163
6. О. Примаченко. Умовно прогресивний кодекс // Дзеркало тижня. – 2012. – № 16. – С. 11
7. Оніщук О. Новий Кримінально-процесуальний кодекс – ключовий елемент системи кримінальної юстиції: [тези доповіді на засіданні Національної комісії із зміцнення демократії та утвердження верховенства права (10 грудня 2008 року)] / О. Оніщук // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2009. – № 1 (87). – С. 145-151
8. Сірий М. І. Проблема вибору моделі нової судової та правоохоронної системи України / М. І. Сірий // Реформування судових і правоохоронних органів України: проблеми та перспективи : матер. наук.-практ. конф., 14 травня 2010 р. / редкол. : В. В. Сташис (гол. ред.), В. І. Борисов (заст. гол. ред.) та ін. — Х. : Одиссей, 2010. – 198 с.

9. Тертишник В.М. Гострі кути реформування кримінального судочинства // Питання реформування кримінального судочинства: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Донецьк, 2005. – С. 51-59

10. Фаринник В.І. Досудове слідство у кримінальному судочинстві України: стан та перспективи реформування // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. Збірник наукових праць. – № 1. – 2010. – С. 56-63

Н. В. Пильгун, Е. В. Бородин, І. А. Присяжнюк

Досудебное следствие как основная форма расследования: вопросы реформирования на современном этапе

Раскрывается сущность досудебного следствия как формы досудебного расследования, анализируются особенности нового Уголовно-процессуального кодекса Украины, отмечено его положительные и отрицательные стороны.

N. V. Pylhun, Y. V. Borodin, I. O. Prysiazhniuk

Pre-trial investigation as a major form of investigation: the question of reforming at the present stage

Discovered the essence of pre-trial investigation as a form of pre-trial investigation, analyzes the features of the new Criminal Procedure Code of Ukraine, noted its positive and negative sides.